

Marzena Guz

"Świat roślin w polskiej frazeologii",
Alicja Nowakowska, Wrocław 2005 :
[recenzja]

Prace Językoznawcze 9, 167-172

2007

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

autora wieńczącej wstęp wynika, iż jego badania nad językiem Internetu będą kontynuowane, a omawiane wydawnictwo stanowi dopiero pierwszy etap formalizacji prac badawczych. Ponadto w tekście zasadniczym J. Grzenia często zaznacza, że dane zagadnienie zanalizuje „w nieodległym czasie”. Oby dalsze publikacje rzeczywiście powstały i były równie udane, jak *Komunikacja językowa w Internecie*.

Alina Naruszewicz-Duchlińska

Alicja Nowakowska: *Świat roślin w polskiej frazeologii*. Acta Universitatis Wratislaviensis No 2755. Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Wrocław 2005

Frazeologia, jak pisze autorka we *Wprowadzeniu*, jest prawdziwą skarbnicą wiedzy o ludziach i otaczającym ich świecie. „Nawarstwiający się od wieków materiał frazeologiczny odbija historię oraz materialną i duchową kulturę narodu. Dzięki niemu możemy lepiej poznać, co czuli i jak żyli nasi przodkowie, możemy obserwować zachodzące w ich mentalności zmiany, przyglądać się temu, jak przekształcająca się wokół rzeczywistość wpływała na ich codzienne życie”¹ (s. 9).

Praca składa się z *Wprowadzenia*, trzech części zatytułowanych kolejno: *Ogólne teoretyczne problemy frazeologii*, *Świat w zwierciadle frazeologii roślinnej*, *Frazeologia roślinna we współczesnej polszczyźnie*, *Zakończenia*, wykazu skrótów odnoszących się do tekstów źródłowych, literatury, indeksu jednostek frazeologicznych, indeksu nazwisk oraz streszczenia w języku angielskim.

We *Wprowadzeniu* autorka przedstawia stan badań nad frazeologią motywowaną światem przyrody, cel i układ pracy oraz charakteryzuje materiał. Odnosnie do stanu badań zauważa, że frazeologizmy badano w ramach systemu języka, analizowano ich funkcjonowanie we współczesnej polszczyźnie ogólnej, w gwarchach oraz w języku literatury. Mimo wysokiej liczby jednostek frazeologicznych motywowanych nazwami roślinnymi kategoria ta nie została dotąd dokładnie opisana. Próby takie były podejmowane na przełomie dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Do tematyki powrócono w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia z racji powstania nowych kierunków badań językoznawczych, jak kulturowa teoria języka, teoria językowego obrazu świata i kognitywizmu. A. Nowakowska

¹ O aspektach odzwierciedlenia przeszłości w języku zob. *Przeszłość w językowym obrazie świata*. Red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski. Lublin 1999.

stawia sobie za cel ukazanie bogactwa frazeologii, jej funkcję w języku, wskazanie znaczeń przez nią przekazywanych, zwrócenie uwagi na jej związek z kulturą. Charakteryzując materiał, autorka stwierdza, że przedmiotem jej badań są porównania, związki frazeologiczne i przysłowia z komponentami nazw roślin. Tu pojawia się problem kategoryzacji nazw gatunków naturalnych. Najdokładniejszą metodą porządkowania świata roślin jest z pewnością klasyfikacja naukowa. Świat przyrody odzwierciedlony we frazeologii opiera się jednak na potocznym widzeniu rzeczywistości. Na podstawie takiego porządkowania został też dobrany materiał. Pochodzi on przede wszystkim z *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich* pod redakcją Juliana Krzyżanowskiego. Poza tym wykorzystano inne słowniki ogólne i specjalistyczne oraz opracowania dotyczące frazeologii.

Część pierwsza składa się z trzech rozdziałów. W rozdziale pierwszym omówione zostały podstawowe pojęcia frazeologii. Autorka koncentruje się na pojęciu jednostki frazeologicznej i jej cechach. Potrzebna jest według niej definicja jednostki podstawowej, ponieważ na tej płaszczyźnie panuje chaos nazewniczy. Autorka definiuje jednostkę frazeologiczną jako „stosunkowo stabilne, odtwarzalne połączenie wyrazów, charakteryzujące się obrazowością, asumarycznością semantyczną i ekspresywnością” (s. 23).

Rozdział drugi dotyczy statusu jednostek frazeologicznych w obrębie konstrukcji wielowyrazowych. Autorka próbuje ustalić: jakie typy połączeń wyrazowych są jednostkami frazeologicznymi?, które z nich spełniają wymienione warunki? Autorka stwierdza, że szukając zakresu pojęcia „jednostka frazeologiczna”, wyróżniono sześć typów: 1) konstrukcje analityczne, inaczej wyrażenia opisowe, np. *dokonać włamania* ‘włamać się’; 2) zestawienia, terminy złożone, nazwy gatunkowe, np. *wilcza jagoda*; 3) wielowyrazowe jednostki funkcyjne, np. *bez względu na*; 4) ustalone porównania, np. *żółty jak cytryna*, 5) związki frazeologiczne; 6) przysłowia. Warunkom stawianym jednostkom frazeologicznym odpowiadają wg autorki ostatnie trzy wymienione typy.

Rozdział trzeci poświęcony jest w całości porównaniom frazeologicznym, ponieważ zdaniem autorki dotychczasowe prace traktowały je jedynie marginalnie. A. Nowakowska szuka zależności pomiędzy porównaniem i metaforą i uznaje je za ważne dla frazeologii, gdyż pomagają one dotrzeć do motywacji konkretnych jednostek frazeologicznych. Autorka opisuje dalej m.in. porównania *in praesentia*, np. *chłop wielki jak dąb* i *in absentia*, np. *chłop jak dąb* oraz *sensu stricto* i *sensu largo*. W pierwszym typie jest wyrażone *tertium comparationis*, w drugim pozostaje ono w sferze domysłu. Wyróżnienie obu pierwszych typów ważne jest dla zjawiska konotacji. W porównaniach *in praesentia* dana cecha konotacyjna wyrażona jest w sposób bezpośredni. Porównanie *in absentia* – *chłop jak dąb* także bazuje na cechach konotacyjnych tego drzewa, ale nie podaje ich. Użytkownik języka sam wybiera właściwą cechę. Decydując się na porównania *in absentia*, zakładamy, że nasz rozmówca właściwie uzupełni kom-

parację. Będzie to miało miejsce wtedy, gdy nadawca i odbiorca tekstu będą mieli na myśli ten sam stereotyp. Odstąpienie uczestników aktu komunikacji od funkcjonującego w konkretnej społeczności stereotypu może zakłócić komunikację. Opisując porównania *sensu stricto* i *sensu largo*, autorka konstatuje, że pojęcie porównania zakłada występowanie elementu porównywanego i elementu, z którym ten pierwszy jest porównywany, np. *włosy jak pszenica*. Są to właśnie porównania *sensu stricto*. W opracowaniach dotyczących frazeologii termin „porównanie” obejmuje też konstrukcje językowe tylko z *tertium comparationis* i *comparatum*, bez członu porównywanego, np. *czerwony jak piwonia*. Określane są one jako *quasi-porównania*. Porównania *sensu largo* obejmują więc obok porównań właściwych także niepełne struktury porównawcze – *quasi-porównania*.

Część drugą stanowią dwa rozdziały. Rozdział pierwszy poświęcony jest nazwom roślinnym w porównaniach frazeologicznych. Autorka przytacza słowa K. Siekierskiej², że porównania zawierające komparans zaczerpnięty ze świata przyrody należą do najstarszych i najbardziej rozpowszechnionych we wszystkich językach. W rozdziale tym autorka umieściła podrozdziały odwołujące się m.in. do wyglądu rośliny, jej zapachu, smaku, zachowania/otoczenia oraz walorów użytkowych. Dużo miejsca poświęcono wyglądowi roślin, ponieważ opisane są tu takie cechy, jak wielkość, forma, barwa, piękno i brzydota. Pod względem wielkości wyróżniają się drzewa, a wśród nich zwłaszcza dąb. Jego nazwa występuje często jako *comparatum* w porównaniach. Silną budowę ciała wyraża m.in. porównanie *chłop jak buk*. Sylwetkę kobietą określają pozytywnie inne gatunki drzew jako *comparatum*, np. brzezina, topola. Części ciała człowieka porównuje się często do wyglądu jarzyn, np. *nos jak kartofel*. Odnośnie do barwy autorka sądzi, że czerń, częsta w przyrodzie, rzadko występuje w porównaniach. Biel lilii konotuje ‘czystość, niewinność’. Czerwień jako podstawa porównania występuje w języku polskim niezwykle często. Przykładami modelowej czerwieni są przede wszystkim kwiaty i owoce. Funkcję *tertium comparationis* mogą też przejąć synonimy *czerwonego*, np. *rumiany, pąsowy*. Barwa żółta, wbrew swemu prototypowemu odniesieniu do słońca, konotuje nie ‘radość’, ale ‘gniew, złość, zazdrość’. W podpunkcie *Piękno i brzydota* autorka zauważa, że czar młodych kobiet porównywany jest do piękna kwiatów. Uroda zestawiana jest też z dojrzałymi owocami, np. *dziewczyna jak malina*. W podrozdziale o zapachu autorka wnioskuje, że mimo oczywistych skojarzeń przyjemnego zapachu z kwiatami lub przyprawami istnieje w polszczyźnie znikoma liczba porównań zawierających ten aspekt. Podrozdział dotyczący smaku zawiera stwierdzenie autorki, że modelowymi przykładami smaków mogą być takie

² K. Siekierska: *Porównania w „Wojnie chocimskiej” Wacława Potockiego i w „Pamiętnikach” Jana Chryzostoma Paska*. „Polonica” VII, 1981, s. 247.

rośliny lub ich części, jak: piołun, gorczyca, cytryna. Stąd pochodzą niektóre s frazeologizowane porównania. W podrozdziale zatytułowanym *Zachowanie; otoczenie* autorka pisze, że zachowania roślin nie można odseparować od ich naturalnego otoczenia. Źródłem porównania *drzeć jak osika* jest szczególnie właściwość tego drzewa polegająca na trzepotaniu liści nawet na lekkim wietrze. Sposób rośnięcia chmielu stał się motywacją m.in. takiego porównania, jak: *kręci się jak chmiel po tyczce*. Walory użytkowe roślin (kolejny podrozdział) to według autorki ochrona człowieka przed zimmem lub skwarem, dostarczanie pokarmu. Porównania nawiązują do znanych rodzimych potraw, np. *pomieszać jak groch z kapustą*.

Rozdział drugi części drugiej dotyczy nazw roślinnych w związkach frazeologicznych i w przysłowia. Autorka zajmuje się w nim frazeologizmami i przysłowiami z nazwami roślinnymi pod kątem czynników przyrodniczych i faktów kulturowych, które stanowiły dla nich motywację.

Pewnie dlatego drugi podrozdział A. Nowakowska zatytułowała *Podpatrywanie świata roślinnego; środowisko, cechy roślin*. Mieszczą się tutaj przemyślenia autorki na temat roślin w warunkach naturalnych, roślin w kontakcie z człowiekiem, barwy roślin oraz piękna w przyrodzie, czyli kwiatów. Warunki naturalne to przede wszystkim las. Drzewa, jego główny element, występują we frazeologizmach jako metafora człowieka. Przysłowia obrazują ludzki los, etapy życia. Człowiek wchodzi w kontakt z roślinami poprzez zmysł dotyku. Rośliny miłe w dotyku wykorzystywane są w przenośniach opisujących szczęście, np. *życie usłane różami*. Rośliny, których dotyk dostarcza złych wrażeń (*cierni, oset, pokrzywa*), występują we frazeologizmach odwołujących się do smutku, kłopotów. Barwa roślin występuje we frazeologizmach i przysłowia. Podobnie jest z nazwami kwiatów. W przysłowiu *Kto róże zrywa, skaleczon bywa róża* symbolizuje zwycięstwo osiągnięte kosztem poświęcenia.

Zagadnieniem poruszonym w trzecim podrozdziale jest uprawa roślin i czerpanie z nich korzyści, będące podstawą motywacji przysłów i frazeologizmów. Autorka omawia tu m.in. takie tematy, jak: rolnictwo, sadownictwo, rośliny na polskim stole, zastosowanie roślin w magii i obyczajowości, rośliny przemysłowe oraz handel. Liczne są jednostki frazeologiczne zawierające komponenty groch i kapusta, ponieważ te warzywa obok zbóż i roślin okopowych uprawiano w dużym zakresie na terenie Polski. Jeśli chodzi o sadownictwo, przysłowia z leksemem *jabłoń* obrazują głównie podobieństwa między rodzicami i potomstwem. Z kolei grusza symbolizuje wieś, np. *wczasy pod gruszą*. Rośliny na polskim stole to warzywa, grzyby, przyprawy, napoje i owoce. Największe znaczenie w żywieniu Polaków miały kapusta i groch, por. np. przysłowie *Od kapusty brzuch tłusty*. Frazeologia odzwierciedla niechęć dawnych pokoleń do potraw jarskich. Nie ceniono sałaty, buraków, kalfiorów itp., np. *Wolę zraz pieczeni spory niżeli kalafiory*. Żywienie się warzywami było świadectwem biedy, podob-

nie traktowano grzyby. Pewnie stąd negatywny wydźwięk frazeologizmów, np. *na grzyby odeśle* ‘na dziady’. Wśród przypraw odnotowanych przez autorkę we frazeologizmach są m.in. pieprz, imbir, szafran, czosnek, np. *Nie każdego stać jeść zawsze z szafranem*. Napoje pojawiające się we frazeologii to piwo (często z leksemem *chmiel*), wódka i wino, np. *Nie lubi chmiel za stołem cicho siedzieć*. Owoce występujące w jednostkach frazeologicznych to jabłka, gruszki, śliwki, wiśnie, orzechy. Mogą one opisywać stany psychiczne i fizyczne człowieka, np. *zjeść kwaśne jabłko* ‘doznać przykrości’. W magii i medycynie ludowej ważne były rośliny o działaniu narkotycznym: blekot, szalej, kąkol. Wierzono też, że rośliny mogą mieć wpływ na uczucia człowieka, np. *zadawać lubczyku*. Obyczajowość znalazła odbicie np. we frazeologizmie *dostać arbuza*.

Czwarty podrozdział opisuje rośliny we frazeologii biblijnej. W Biblii przeważają nazwy roślin potrzebnych człowiekowi, czyli typowych dla krajobrazu śródziemnomorskiego. Z drzew są to: drzewo oliwne, figowe, krzew winny, cedr, cyprys, palma daktylowa. Poza tym: jabłko, gorczyca, lilia i in.

Podrozdział piąty to *Zabawa słowem*. Autorka wymienia tu frazeologizmy humorystyczne, bazujące na kontraście, powtórzeniu lub nagromadzeniu, np. *Czy funt fig, czy fig funt, to wszystko jedno*, rymowanki i jednostki nonsensowne.

Na część trzecią składają się dwa rozdziały. Tematem pierwszego są jednostki frazeologiczne z nazwami roślin w polszczyźnie ogólnej. Rozdział ten rozpoczyna się charakterystyką współczesnej frazeologii roślinnej. Autorka stwierdza, że rozwój techniki zmienił sposób mówienia o świecie, a frazeologia roślinna ma tendencję recesywną. Naturalnym środowiskiem przysłów jest język potoczny, rzadziej występują one w polszczyźnie pisanej. Jednak w prasie, głównie w nagłówkach, można się czasem natknąć na ich często przekształconą formę. Prawdą jest, że tradycyjne przysłowia odchodzą w zapomnienie, ale w reklamach, piosenkach, języku polityki powstają nowe. Porównania można spotkać w literaturze, choć teksty artystyczne unikają banału, jakim są niewątpliwie tego typu konstrukcje. Z porównań nie rezygnuje też język prasy. Podsumowując, autorka stwierdza, że w języku współczesnym występuje o wiele mniej tych konstrukcji z nazwą roślinną niż we wcześniejszych okresach. Odnośnie do związków frazeologicznych autorka twierdzi, że w prasie często pojawiają się zwroty: *gruszki na wierzbie* i *polityka kija i marchewki*. Czasem możemy być świadkami procesu frazeologizacji w stadium początkowym. Nowe frazeologizmy używane są w tekstach o tematyce sportowej. W języku reklamy mogą być one modyfikowane.

W rozdziale drugim autorka zajmuje się frazeologią z nazwami roślin w substandardowych odmianach polszczyzny. Podjęto tu próbę sprawdzenia prawdziwości tezy, czy współczesna frazeologia odchodzi naprawdę od obrazowania bazującego na świecie przyrody. Skoncentrowano się na socjolekcie młodzieży. Ta odmiana polszczyzny charakteryzuje się silną ekspresywnością. Podstawą tworzenia jednostek frazeologicznych jest m.in. absurd. Aby uzyskać

efekt zaskoczenia, powstają pozbawione sensu porównania. W podsumowaniu autorka stwierdza, że teza mówiąca o zaniku frazeologii odnoszącej się do świata natury prawdziwa jest tylko w stosunku do polszczyzny ogólnej.

W zakończeniu pracy A. Nowakowska konstatuje, że flora naszego kraju liczy ponad 2300 gatunków roślin naczyniowych i 2500 gatunków mchów, porostów i wątrobowców. We frazeologii natomiast pojawia się zaledwie około stu nazw roślin. Jako komponent występują nazwy roślin zauważanych przez człowieka ze względu na wielkość, kształt, barwę. Okazy niepozorne brane są pod uwagę, o ile stanowią pokarm, lekarstwo lub też gdy utrudniają mu jego działalność.

Książka A. Nowakowskiej udowadnia, jak językoznawstwo bliskie jest realiom życia codziennego. Widać to np. w podrozdziale o roślinach na polskim stole. Dzięki tej książce zostanie nieco zahamowany proces odchodzenia przysłów w niepamięć, a tym samym przyczyni się ona do propagowania polskiej kultury.

Książka opisuje fragment naszej codzienności – świat przyrody przez pryzmat frazeologii. Już spis treści sugeruje, że opracowanie jest ciekawe, przystępne w odbiorze i zachęca do sięgnięcia po tę lekturę nie tylko językoznawców.

Marzena Guz

Sprawozdanie z Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej: „Język – społeczeństwo – wartości”. Bydgoszcz 17–18 września 2007

W dniach 17–18 września br. w Bydgoszczy odbyła się konferencja naukowa zorganizowana przez Komisję Językoznawczą Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, Instytut Filologii Polskiej, Instytut Neofilologii i Lingwistyki stosowanej oraz Katedrę Filologii Germańskiej Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. Sympozjum zgromadziło naukowców z największych polskich ośrodków uniwersyteckich. Duży odzew na zaproszenie bydgoszczan świadczy o niegasnącej potrzebie naukowej debaty nad szeroko pojętymi problemami języka, jego uwarunkowaniami społecznymi i językiem jako nośnikiem wartości dawnych i współczesnych. Trafność i atrakcyjność tematu konferencji pozwoliły nadać jej charakter interdyscyplinarny. Wypowiedzieć się mogli zarówno językoznawcy, literaturoznawcy, socjologowie, jak i filozofowie. Większość prelegentów łączyło upatrywanie w języku odbicia świata wartości ulegającego przemianom pod wpływem czasu i przeobrażeń społecznych.

Obrazy plenarne otwierające konferencję odbyły się w sali sesyjnej Urzędu Miasta i poprowadzone zostały przez Irenę Sarnowską-Giefing. Tu wszyscy